

УНИВЕРЗИТЕТ ЦРНЕ ГОРЕ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Данила Бојовића бб

П.ф. 91

81400 Никшић

UNIVERSITY OF MONTENEGRO
FACULTY OF PHILOSOPHY

Danila Bojovića bb

P.O. Box 91

YU-81402 Nikšić

Tel.: +382 40 243 921, 243 913,

Fax: +382 40 247 109,

e-mail: ff@ucg.ac.me

№ 01-245

11.02.2020.

UNIVERZITET CRNE GORE
Centru za doktorske studije i
Senatu Univerziteta

PODGORICA

Vijeće Filozofskog fakulteta na sjednici održanoj 11. 02. 2020. godine, prihvatilo je Izvještaj o podobnosti kandidata i disertabilnosti teme **Oblici, zastupljenost i prevencija elektronskog nasilja među srednjoškolskom populacijom u Crnoj Gori**, za doktorsku disertaciju mr Marije Draganić i ocijenilo da su se stekli uslovi za prihvatanje teme doktorske disertacije.

DEKAN
Prof. dr Goran Barović

B4. Naučni doprinos

Svrha našeg istraživanja je proučavanje i istraživanje sve prisutnijeg oblika vršnjačkog nasilja – elektronskog nasilja.

Analizom domaće i strane literature o elektronskom nasilju dobićemo podatke koji će biti smjernice za naš dalji rad. Rezultati koje dobijemo nakon istraživanja na terenu će nam pomoći da saznamo kakvo je trenutno stanje kada je u pitanju prisustvo oblika elektronskog nasilja u našim školama, da li se i na koji način radi na njegovom sprečavanju, kakvo mišljenje o tome imaju nastavnici i pedagozi u našim srednjim školama.

Koristeći *Skalu činjenja i doživljavanja elektronskog nasilja* saznaćemo koliki je procenat učenika u našim srednjim školama koji su doživjeli, a koliko njih je činilo ovu vrstu vršnjačkog nasilja. Pored toga saznaćemo koji je oblik elektronskog vršnjačkog nasilja najzastupljeniji, a koji je manje zastupljen među srednjoškolcima. Posljedice nasilja preko interneta su proučavane u manjem broju istraživanja, stoga će se u ovom radu, između ostalog, detaljnije ispitati koliko uključenost u nasilje preko interneta doprinosi depresivnosti, anksioznosti i stresu te će se raspravljati o eventualnim implikacijama za preventivne i intervencijske programe. U ove svrhe ćemo koristiti Skalu DASS21 koja je standardizovan instrument i korišćen u sličnim istraživanjima i za njega ne treba tražiti dozvolu, već se može slobodno koristiti.

Istraživanja su pokazala da učešće u elektronskom nasilju utiče negativno na samopoštovanje djece koja su u njega uključena. U nekim od istraživanja korišćena je Rosenbergova skala samopoštovanja koja se pokazala kao pouzdan instrument. Za korišćenje ovog instrumenta zatražena je in dobijena dozvola za korišćenje. Zbog toga smo je i mi izabrali kao jedan od istraživačkih instrumenata koji ćemo koristiti u našem istraživanju i vidjeti na koji način učešće u elektronskom nasilju utiče na samopoštovanje kod naših srednjoškolaca.

Osim toga analizirajući pedagošku dokumentaciju utvrdićemo da li je doživljavanje elektronskog nasilja negativno uticalo na akademski uspjeh i socijalizaciju učenika i pokušaćemo da utvrdimo da je prolaženje kroz neki težak period u životu faktor koji podstiče učenike na elektronsko nasilje.

Napravićemo i četiri studije slučaja, dvije za nasilnike na internetu, a dvije za žrtve elektronskog vršnjačkog nasilja. To će nam dati potpuniji uvid u uzroke elektronskog nasilja, kao i posljedice po žrtve i nasilnike ove vrste vršnjačkog nasilja.

Imajući u vidu metodologiju koju ćemo koristiti u istraživanju kao i literaturu vezanu za ovu tematiku sigurni smo da će istraživanje imati dobar naučni doprinos i pomoći nam da damo adekvatne smjernice za unapređenje postojećeg stanja kada je u pitanju blagovremeno prepoznavanje oblika elektronskog nasilja, njegovih uzroka, posljedica među srednjoškolcima, kao i njegova efikasnija prevencija.

B5. Finansijska i organizaciona izvodljivost istraživanja

Predstavljeno istraživanje je u organizacionom smislu optimalno isplanirano, pa se ocjenjuje i kao izvodljivo u planiranom periodu.

Mišljenje i prijedlog komisije

Na osnovu uvida u Istraživački program koji je izložila kandidatkinja, Komisija ima jednoglasno mišljenje da se radi o originalnom i veoma važnom istraživanju i preporučuje ga Senatu UCG na usvajanje. Disertacija tematizuje teme koje su od velikog značaja za pedagogiju i nauku, pa je shodno tome, nedvosmislena naučna opravdanost predloženog istraživačkog rada.

Yaman i Peker, 2011). Skala ispituje doživljavanje i činjenje nasilja preko interneta u posljednjih godinu dana. Sastoji se od dva dijela, pri čemu svaki dio sadrži 22 čestice. U prvom dijelu (supskala Doživljavanje nasilja preko interneta) učesnici na skali od 1 (nikad) do 5 (uvijek) procjenjuju je li im se opisano ponašanje dogodilo. U drugom dijelu (supskala činjenje nasilja preko interneta) na identičnim česticama sudionici procjenjuju jesu li se i sami tako ponašali. Faktorska analiza upućuje na tri faktora za svaki dio: a) verbalno nasilje preko interneta, b) skrivanje identiteta te c) krivotvorenje na internetu. Postotak objašnjene varijance iznosi 46,38%. Koeficijenti unutarnje konzistencije za obje supskale (činjenje i doživljavanje nasilja) iznose 0,89. Konačan rezultat formira se kao zbroj rezultata svih čestica, a autori navode da se može izražavati po a) dimenzijama činjenja, odnosno doživljavanja nasilja preko interneta i b) navedenim faktorima (Cetin, Yaman i Peker, 2011).

Pored skale činjenja i doživljavanja elektronskog nasilja koristiće se fokus grupni intervju sa audio i/ili video zapisom koji je planiran za prikupljanje podataka o tome kako nastavnici shvataju pojam elektronsko nasilje među vršnjacima, da li su upoznati sa oblicima ove vrste nasilja, koliko znaju o zastupljenosti istog među srednjoškolcima, da li su osposobljeni za njegovu prevenciju, koliko se pažnje u školi posvećuje prevenciji ove vrste nasilja i zaštiti djece od istog i šta bi škola mogla da preduzme da bi se vršila adekvatna prevencija i zaštita učenika od ove vrste nasilja. Studiju slučaja ćemo koristiti kako bismo došli do podataka šta to najčešće podstiče nasilnike da vrše ovu vrstu nasilja, kao i da bismo vidjeli koje su to posljedice elektronskog vr[nja;kog nasilja po \rtve i po nasilnike. Pored ovih instrumenata korist ćemo i skalu kojom se procjenjuje nivo depresivnosti, anksioznosti i stresa (DASS21) kako bismo utvrdili da li i u kojoj mjeri doživljavanje elektronskog nasilja dovodi do depresije, anksioznosti i stresa. Ovu skalu smo izabrali jer rezultati istraživanja koji su provjeravali njene psihometrijske kvalitete ukazuju na to da psihometrijski kvaliteti skale DASS-21 je preporučuju za upotrebu u istraživanjima neprijatnih emocionalnih stanja kod adolescenata. DASS-21 je mjera samoizvješćavanja od 21 stavke dajući tri podrazreda od sedam stavki svaki: depresija (npr., izgleda da nijesam doživio nijedan pozitivan osećaj uopšte), anksioznost (npr. bila sam svjesna suvoće usta) i stres. Učesnici su zamoljeni da navedu koja izjava se odnosi na njih tokom prošle nedjelje na Likertovoj skali sa 4 tačke (Uopšte se ne odnosi na mene = 0; U neku ruku se odnosi na mene, ili u nekom trenutku = 1; Odnosi se na mene u značajnoj mjeri, ili dobar dio vremena = 2; Odnosi se na mene jako, ili većinu vremena = 3). Za svaku potkategoriju, rezultat dobijen tim odgovorima zbraja se i množi. Ocjene za dvije podgrupe DASS-21 kreću se od 0 do 42. Više ocjene su veći nivoi depresije i anksioznosti. Za potkategoriju depresije, ukupna ocjena od 21 ili više ukazuje na jaku depresiju. Za potkategoriju anksioznosti, ukupna ocjena od 15 ili više ukazuje na jaku anksioznost. DASS-21 ima visoku pouzdanost, konzistentnu strukturu faktora i visoku konvergentnu valjanost. Ova skala se može slobodno koristiti i za nju ne treba tražiti posebnu dozvolu.

Samopoštovanje će biti procijenjeno korišćenjem Rosenbergove skale samopoštovanja (RSE). RSE je mjera samoizvješćavanja od 10 predmeta za procjenu nečijeg samopoštovanja (npr. u cjelini, ja sam zadovoljan sobom). Učesnici će biti zamoljeni da kažu kako se osjećaju prema sebi sa Likertovom skalom od 4 tačke (izrazito se ne slažem = 1 da se potpuno ne slažem = 4). Srednja ocjena od 10 predmeta kreće se od 1 do 4, sa većom vrijednosti koje predstavljaju viši nivo samopoštovanja. RSE ima visoku pouzdanost, konzistentnu strukturu faktora i visoku konvergentnu valjanost. Zatražena je i dobijena dozvola za njeno korišćenje.

Deskripciju će upotpuniti analiza relevantnih dokumenata vezanih za vršnjačko nasilje i njegovu prevenciju u školama u Crnoj Gori

prevenciju istog.

Shodno tome pošli smo od sljedećih hipoteza:

H 1 Pretpostavlja se da srednjoškolci čine i doživljavaju elektronsko nasilje.

H 2 Pretpostavljamo da je među srednjoškolcima najzastupljeniji oblik nasilja preko interneta *širenje neugodnih glasina i ruganje preko interneta*, a najmanje zastupljeno je *hakovanje tuđih internet stranica*.

H3 Pretpostavljamo da su žrtve/nasilnici elektronskog vršnjačkog nasilja depresivne, anksiozne i pod stresom u većem stepenu nego žrtve, nasilnici i neuključeni u nasilje.

H4 Očekuje se da žrtve/nasilnici elektronskog vršnjačkog nasilja imaju niži nivo samopoštovanja od učenika koji nijesu uključeni u ovu vrstu nasilja.

H5 Očekuje se da žrtve elektronskog nasilja popuštaju u akademskom uspjehu iako su prije nego što su doživjele ovo nasilje bile odlični učenici.

H6 Pretpostavlja se da žrtve elektronskog nasilja nakon doživljavanja ove vrste nasilja imaju lošiji socijalni status nego što su imale prije nego što s doživjele isto.

H7 Očekuje se da su elektronski nasilnici većinom djeca koja prolaze kroz neki težak period (razvod braka roditelja, bolest ili smrt roditelja, selidba...).

H8 Pretpostavljamo da nastavnici i pedagozi ne znaju koliko često učenici doživljavaju i čine elektronsko nasilje.

H9 Pretpostavlja se da nastavnici i pedagozi smatraju da nijesu u dovoljnoj mjeri kompetentni da vrše uspješnu prevenciju elektronskog nasilja među učenicima srednjih škola.

B3. Metode i plan istraživanja

Prva faza istraživanja se odnosi na analizu i proučavanje raznovrsne literature koja se bavi tematikom vršnjačkog nasilja. Analiziraćemo domaću i stranu literaturu koja se prvenstveno bavi elektronskim nasiljem među vršnjacima, učenicima srednjih škola. Proučavaćemo određivanje pojma elektronskog nasilja sa stanovišta brojnih autora, njihove podjele elektronskog nasilja, istraživanja ovog fenomena, uzroke i posljedice ove vrste nasilja, karakteristike elektronskih nasilnika i žrtava nasilja na internetu, kao i načine prevencije istog u školama.

Druga faza istraživanja biće istraživanje na terenu koje će obuhvatiti populaciju nastavnika i učenika srednjih škola na teritoriji Crne Gore. Uzorak će činiti 200 učenika, 100 nastavnika i 10 pedagoga iz 10 srednjih škola sa teritorije naše države. Najprije ćemo izvršiti preliminarno istraživanje na uzorku od po 40 ispitanika iz sve tri grupe, kako bismo provjerili adekvatnost mjernih instrumenata (skala činjenja i doživljavanja elektronskog nasilja, skala kojom se procjenjuje nivo depresivnosti, anksioznosti i stresa, studija slučaja, skala za mjerenje samopoštovanja, fokus grupni intervju za nastavnike sa audio i/ili video zapisom, intervju za pedagoge).

Glavno istraživanje biće sprovedeno u prvom polugodištu školske 2020/21 godine.

U radu će se primjenjivati kvantitativna i kvalitativna istraživačka metodologija. Budući da je riječ o elektronskom vršnjačkom nasilju kao kompleksnom fenomenu, neophodna je primjena deskriptivne metodološke aparature. Imajući u vidu postavljeni cilj i istraživačke hipoteze primijenit će se njima adekvatne istraživačke tehnike i instrumenti.

Za prikupljanje podataka zastupljenosti ove vrste nasilja među vršnjacima, njegovim najčešćim oblicima koristićemo skalu činjenja i doživljavanja elektronskog nasilja. Skala doživljavanja i činjenja nasilja preko interneta (engl. Cyber victim and bullying scale, Cetin,

suprotstave novom izazovu digitalnog društva – elektronskom nasilju. Samo dovoljno informisani moći će da upoznaju učenike sa pravima i odgovornostima korisnika socijalnih mreža i svim opasnostima na koje mogu naići. Uloga škole je i organizovanje predavanja za roditelje i učenike o prevenciji i mjerama zaštite. Najbolji način za informisanje učenika jesu obrazovno-vaspitni ishodi u okviru predmeta kao što su informatika i drugi. Od velikog značaja bilo bi i uvođenje medijskog obrazovanja, jer bi se tu dodatno pažnje posvetilo elektronskom nasilju i uticaju medija uopšte. Škola bi trebalo da omogući i prijavljivanje elektronskog nasilja, ali i da vodi evidenciju o prijavljenim slučajevima, kao i da evaluacijom utvrđuje u kojoj meri su preventivne mere koje je preduzela imale učinka. Važna je i participacija učenika u elektronskom nasilju (Popadić i Kuzmanović, 2016).

Škola bi trebalo da kroz različite projekte uči djecu o tome koliko nasilno reagovanje može biti štetno, jača svijest o tome koliko se osoba može povrijediti ukoliko se zloupotrebe sredstva koja pruža internet, te na taj način jača empatiju kod djece i spriječi pojavu nasilnog ponašanja (Ljepava, 2011). S druge strane, potencijalnim žrtvama bi bilo jasnije kada reagovati i kome se obratiti pomoć, a važno naravoučenije bi bilo da u takvim situacijama niko ne smije biti pasivni posmatrač, već da se mora djelovati (Ljepava, 2011). Kouvi kao primjer takvog načina djelovanja od strane škole navodi tzv. vršnjačku medijaciju (Cowie, 2013.). Nastala je 80-tih godina u Americi, 90-tih se pojavila u Evropi, Kanadi i Novom Zelandu. Ovaj oblik uključivanja cjelokupne školske zajednice može se uspješno primijeniti i kada je riječ o elektronskom nasilju. Njegova primjena bi na najbolji način uključila informisanje svih nosilaca uloga i njihovo aktivno uključivanje u prevenciji

B2. Cilj i hipoteze

Cilj istraživanja jeste utvrditi koji su to najčešći oblici elektronskog nasilja među srednjoškolcima, koliko se često srednjoškolci susreću sa ovom vrstom nasilja, šta podstiče djecu da budu nasilna na internetu, koje su posljedice elektronskog nasilja po žrtve i žrtve/nasilnike, kao i koji su to najbolji načini prevencije istog koji se koriste u školama i šta nastavnici i pedagozi smatraju koji bi to bili najbolji načini prevencije, a šta misle o svojim kompetencijama za vršenje adekvatne prevencije elektronskog nasilja među srednjoškolcima. To smo planirali da uradimo na sljedeći način:

-kroz proučavanje i analizu domaće i strane literature koja se bavila vršnjačkim nasiljem, sa posebnim naglaskom na elektronsko vršnjačko nasilje, njegove oblike, uzroke i posljedice ove vrste nasilja, karakteristike žrtava i nasilnika istog, prevenciju elektronskog nasilja;

-kroz istraživanje zastupljenosti činjenja i doživljavanja elektronskog nasilja među srednjoškolcima kao i najčešćih oblika ove vrste vršnjačkog nasilja;

-kroz istraživanje faktora koji podstiču učenike da budu nasilni prema vršnjacima na internetu posljedica činjenja i doživljavanja elektronskog nasilja, sa posebnim naglaskom na povezanost činjenja i doživljavanja elektronskog nasilja i nivoa samopoštovanja, depresije, anksioznosti i stresa.

-kroz analiziranje pedagoške dokumentacije kako bismo saznali kako doživljavanje elektronskog nasilja utiče na akademski uspjeh i socijalni status učenika-žrtava ove vrste nasilja

-kroz istraživanje stavova i iskustava nastavnika o elektronskom nasilju, njegovim najčešćim oblicima, njegovoj zastupljenosti među srednjoškolcima, oblicima prevencije ovog nasilja u našim školama kao i najuspješnijim metodama i strategijama za prevenciju ove vrste nasilja.

-kroz istraživanje mišljenja pedagoga o prevenciji elektronskog nasilja, postojećim strategijama i metodama prevencije kao i prijedlozima i preporukama za efikasnu

Škola je jedan od prvih činilaca socijalizacije u životu pojedinca (Vasović, 2007). Kako se u školi odvija veliki broj socijalnih kontakata postoji opasnost da baš neki od njih budu izvori agresivnog ponašanja i vršnjačkih sukoba. S obzirom na to da školu pohađaju učenici različitih osobina i da potiču iz različitih socijalno – kulturnih okruženja škola mora težiti vaspitnom djelovanju u svim aspektima razvoja učenika vodeći računa o njegovim individualnim karakteristikama, što će samo po sebi preventivno djelovati na razvoj konfliktnih situacija.

Škola kao sistemsko okruženje može mnogo da utiče na sprečavanje razvoja agresivnog ponašanja (Savović, 2004.). U njoj je najprije moguće dijagnosticirati potencijalne žrtve i nasilnike, otkriti raznovrsne oblike vršnjačkog nasilja i preduprijeti ih preventivnim djelovanjem, spriječiti interventnim mjerama, a moguće je i pospješiti ih neadekvatnim vaspitnim postupcima. Dakle, škola je institucija od čijeg vaspitnog rada umnogome zavisi u kom će se pravcu razvijati učenici kao ličnosti, da li će škola kod njih podsticati ili prevenirati ispoljavanje agresije. (Popović, 2010.). Kvalitetan vaspitno-obrazovni rad se zato ističe kao najbolji vid prevencije svih oblika neprilagođenog ponašanja, a posebno važna komponenta je pozitivna komunikacija između nastavnika i učenika (Greenberg i Jennings, 2008.). Škola kao koja se bavi institucija vaspitanjem i obrazovanjem, u okviru kojeg individua usvaja znanja, vještine, navike i vrijednosti, djeluje u skladu sa društvenim ciljevima i u najboljem interesu svakog pojedinca. (Kostović i sar., 2011.).

Veliki je značaj škole u prevenciji devijantnog ponašanja kod djece. Vršnjačko nasilje kao vrsta školskog nasilja je sve više predmet istraživanja. Vršnjačko nasilje se po završetku nastave prenosi u virtuelni svijet. Ranom uočavanju i uopšte prepoznavanju i prevenciji ove vrste nasilja najviše doprinosi dobra saradnja dva važna agensa – porodice i škole. Preventivni značaj škole je u razvoju digitalne pismenosti mladih i odraslih i razvoju socijalnih vještina (Kuzmanović i sar., 2016).

Razvoj digitalne pismenosti podrazumeva informisanje o pozitivnim i negativnim stranama interneta (Marković Krstić i Milošević Radulović, 2016). Podrazumijeva savjetovanje djece o tome na koji način da komuniciraju sa vršnjacima, koje su zloupotrebe posredstvom interneta i kome da se obrate ukoliko do njih dođe. Razvoj socijalnih vještina uključuje njegovanje nenasilne komunikacije i povoljne školske klime (Kuzmanović i sar., 2016). Osim nenasilne komunikacije, ključan način prevencije jeste jačanje socijalno-emocionalnih vještina empatije kod djece. S tim treba krenuti od najranijeg uzrasta, budući da djeca često ne prepoznaju osjećanja i ponašanja svojih vršnjaka, te su sklona nasilju (Vranješ i Perković, 2013), a to je kod elektronskog nasilja naročito slučaj jer djeca zbog specifičnosti ove vrste komunikacije ne vide reakcije svojih drugova. Značajna je i uključenost nastavnika u radu sa djecom i njihova posvećenost, jer na taj način mogu lakše uočiti osobenosti karakteristične za nasilnike ili žrtve.

Pored asertivne komunikacije, veoma značajan način prevencije jeste jačanje sposobnosti empatije kod djece. S tim treba krenuti od najranijeg uzrasta, budući da djeca često ne prepoznaju osjećanja i ponašanja svojih vršnjaka i sklona su nasilju (Vranješ i Petković, 2013), a to je kod elektronskog nasilja naročit slučaj jer djeca zbog specifičnosti ove vrste komunikacije ne vide reakcije svojih drugova. Značajna je i uključenost nastavnika u radu sa djecom i njihova posvećenost, jer na taj način mogu lakše uočiti osobenosti karakteristične za nasilnike ili žrtve. U istraživanju „Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje“, došlo se do podatka da 47 procenata nastavnika smatra da je nedovoljno informisano o elektronskom nasilju (Kuzmanović i sar., 2016). Neophodno je organizovanje seminara, obuka i predavanja, kako bi se najprije nastavnici dovoljno informisali u vezi sa ovom temom, jer samo tako biće dovoljno kompetentni da se

neophodno informisati djecu o načinima na koje oni sami mogu da se nose s različitim rizicima na internetu, a škole ovdje imaju značajnu ulogu

Prevenција vršnjačkog nasilja uopšte, a samim tim i prevencija elektronskog vršnjačkog nasilja počinje u porodici. Roditelji su prvi koji mogu adekvatno da spriječe i preduprijeđe nasilne poteze svoje djece. Roditelji bi trebalo da što češće razgovaraju sa djecom i da budu upućeni u to šta to njihova djeca rade na internetu

Porodica, ima važnu ulogu u procesu socijalizacije i usvajanju moralnih normi. Pored škole, ona ima najvažniju ulogu u prevenciji i zaštiti od elektronskog nasilja. Kada se radi o tradicionalnom obliku vršnjačkog nasilja, djeca mogu biti žrtve u školi ili na mjestima gdje su u direktnom kontaktu sa svojim vršnjacima, dok u slučaju elektronskog nasilja oni ni kada odu kući nijesu pobjegli od nasilnika (Beale i Hall, 2007) i zbog toga je veoma važno da postoji roditeljski nadzor. Roditeljski nadzor predstavlja znanje roditelja o aktivnostima djece i njihovom slobodnom vremenu i zavisi od toga u kojoj mjeri se roditelji trude da imaju uvid u aktivnosti svoje djece, kao i od toga u kojoj mjeri djeca informišu roditelje o tome (samoizvještavanje) (Lepojević Kovačević i sar., 2014).

Postoji više načina da se djeca zaštite na internetu, a u najvažnije se ubrajaju: roditeljska kontrola, roditeljska supervizija i interpretativna roditeljska medijacija (Lepojević Kovačević i sar. 2014). Prema mišljenju Duragera i Livingstona, roditeljska kontrola ili restriktivna medijacija kontrola podrazumijeva: softvere za zaštitu od neželjenih mejlova i virusa, blokiranje i filtriranje sajtova, ograničeni pristup internetu, praćenje istorije pretraživanja, uvid roditelja u spisak prijatelja na društvenim mrežama i tamošnjim aktivnostima (prema Lepojević Kovačević i sar., 2014). Podrazumijeva i vremenska ograničenja korišćenja kroz upotrebu softvera koji preporučuju roditeljima u koje vrijeme bi djeca trebalo da koriste internet (Zaman i Nouwen, 2016). Vang smatra, na osnovu istraživanja, da se ovim metodama koriste roditelji sa slabijom digitalnom pismenošću, dok su drugi autori došli do oprečnih saznanja, da ovim metodama najčešće pristupaju roditelji sa visokom kompetencijom korišćenja tehnologija (Wang prema Lepojević Kovačević i sar., 2014). Činjenica je da je ovaj način zaštite prisutan među roditeljima bez obzira na socijalno-ekonomski status, jer je njegova upotreba pouzdan mehanizam zaštite (Lepojević Kovačević i sar., 2014).

Roditeljska supervizija ili koupotreba interneta (Lepojević Kovačević i sar., 2014) podrazumijeva da djeca sa roditeljima koriste internet, ali se njihova zajednička upotreba svodi najviše na razgovor prije i poslije upotrebe. Durager i Livingston uključuju: regulisanje privatnosti sadržaja na društvenim mrežama, zajedničko gledanje video klipova, savjetovanje djeteta za pretraživanja u edukativne svrhe, zajedničke aktivnosti i dr. (prema Lepojević Kovačević i sar., 2014). Istraživanja su pokazala da je ova metoda efikasna, ali problem nastaje vremenom kada djeca sa vršnjacima samostalno pristupaju sadržajima na internetu, tada rizici zloupotrebe rastu (Lepojević Kovačević i sar., 2014). Interpretativna roditeljska medijacija (Lepojević Kovačević i sar., 2014) podrazumijeva savjetovanje od strane roditelja, pružanje pomoći za suočavanje sa problemom sa kojim se djeca susreću, preporuke kako da pojačaju bezbednost, koji sajtovi su primjereni njihovom uzrastu, savjeti kako da se ponašaju u interakciji sa drugom djecom kada je internet u pitanju (Lepojević Kovačević i sar., 2014). Ova metoda se najviše koristi u uzrastu djece od 9 do 10 i 13 do 16 godina (Lepojević Kovačević i sar., 2014). Najviše se primenjuje u zemljama Zapadne Evrope. Korišćenje ovih metoda ne daje svuda iste rezultate, a to se objašnjava i uvođenjem kulturološkog konteksta, s tim u vezi su istraživanja pokazala da se restriktivna metoda u postkomunističkim zemljama pokazala uspješnom, dok su djeca u zemljama Sjeverne Evrope poslije njene primjene bila izložena rizicima (Lepojević Kovačević i sar., 2014).

godine najmanje 12 osoba uzrasta od 11 do 18 godina izvršilo samoubistvo jer su bili žrtve nekog oblika nasilja na internetu. Olveus navodi da djeca koja su bila žrtve sa 13 godina, biće i sa 16, nezavisno od toga da li su promenili školu, sredinu, vršnjačko okruženje (prema Popadić, 2009). Iako je Olveus govorio da se posljedice viktimizacije mogu osetiti i u poznijem dobu, Juvonem i saradnici dali su potvrdu da se žrtve itekako mogu oporaviti; ispitujući decu, došli su do zaključka da deca koja su bila nekadašnje žrtve vršnjačkog nasilja, uključujući elektronsko, nisu se razlikovala od druge dece ni jednom karakteristikom žrtve (prema Popadić, 2009).

Eliot je sa saradnicima dao znake na koje roditelji i nastavnici treba da obrate pažnju kako bi prepoznali potencijalne žrtve. To su: naglo popušta sa uspjehom, djeluje odsutno, ima nedostatak koncentracije, gubi apetit, ima zdravstvene probleme (glavobolju, bolove u stomaku), povlači se u sebe, počinje da muca, plače pre spavanja i odbija da govori o tome šta je uzrok lošeg raspoloženja (prema Popadić, 2009).

Prevenција nasilja treba da bude prioritet svih koji su uključeni u vaspitanje i obrazovanje djece. To je osnovni zahtjev koji se stavlja pred sve one kojima je cilj da se djeca razvijaju u zdrave ličnosti koje će moći da žive i rade u skladu sa svojim sposobnostima i mogućnostima.

Važna uloga države je u prevenciji i intervenciji, kao i mehanizmima za suzbijanje i kažnjavanje ovih oblika nasilja (Šapić, 2016).

Najefikasniji način zaštite djece od nasilja na internetu počiva na aktivnostima na svim nivoima: državi, roditeljima, školi i medijima. Samo adekvatno djelovanje svih ovih činilaca može da osigura djeci bezbjedno korišćenje interneta. Šarif navodi da problem u prevenciji i prevazilaženju postoji zato što nema insitucionalizovanih politika i pravila (Shariff prema Ljepava, 2011). Mnogi autori smatraju da, upravo zbog toga, rješenje leži u načinima prevencije tradicionalnog nasilja, samo ga treba prilagoditi internet okruženju (Ljepava, 2011.). Savjet Evrope i Evropska unija, kako bi uticali na jačanje digitalne svesti, pokrenuli su mnogobrojne kampanje. Jedna od njih je „Gdje je Klaus”, a poruka koju nosi ovaj video usmjerena je ka roditeljima da bi djecu trebalo štititi u virtuelnom svijetu od istih pojava od kojih ih štite u realnom (Surčulija Milojević, 2016). U Sjedinjenim Američkim Državama su guverneri 49 američkih država potpisali ugovor o zaštiti dece od elektronskog nasilja. Sjedinjene Američke Države su kao zemlja sa najvećim brojem korisnika prve krenule u borbu protiv ove vrste nasilja (Ružić, 2011) i prvi su uočili ovaj problem.

Iako je ratifikovanjem međunarodnih dokumenata znatno poboljšan pravni okvir za suzbijanje visokotehnoloških rizika, stvarni učinak bi mogao da se ostvari tek jačanjem unutrašnjeg zakonodavstva, socijalnih i tehničko – tehnoloških pretpostavki (Putnik, Milošević i Bošković, 2013).

Sprečavanje nasilja nad djecom i njihova zaštita od nasilja predstavlja najvažniji cilj prilikom razrade zakona i strategija u jednoj zemlji. Zato je Crna Gora za svoje prioritetne ciljeve postavila stvaranje uslova koji su prihvatljivi za optimalan rast i razvoj djece, uključujući i ulaganje u roditeljske kompetencije, korišćenje praksi zasnovanih na čvrstim pokazateljima i intervencije čiji je cilj zaštita svakog djeteta. Tu je poseban akcenat stavljen na preventivne i edukativne programe, radionice i projekte za prevenciju nasilja, razvijanje socio-emocionalnih vještina, organizovanje istraživanja na temu vršnjačkog nasilja. U *Strategiji za prevenciju i zaštitu djece od nasilja u Crnoj Gori (2017-2021)*, ističe se da je potrebno ojačati napore na suzbijanju vršnjačkog nasilja. “Djeci u Crnoj Gori omogućen je širok pristup internetu, čime stiču vrijedne digitalne vještine, ali su ujedno i više izložena neprijatnim iskustvima, neprimjerenim sadržajima i zloupotrebama”. (<http://www.minradiss.gov.me>). U istom dokumentu se ističe da je

s višom depresivnošću (Cowie, 2013; Olenik-Shemesh, Heiman i Eden, 2012). Takođe, Cowie (2013) je pronašla više nivoa depresivnosti kod nasilnika preko interneta nego kod onih koji nijesu bili uključeni u bilo koje nasilničko ponašanje preko interneta. Istraživači Ybarra i Mitchell (2004) su pronašli da žrtve/nasilnici preko interneta imaju najvišu stopu depresivne simptomatologije u odnosu na druge grupe; žrtve, nasilnike i neuključene.

Većina istraživanja je pokazala kako je doživljavanje nasilja preko interneta povezano s višom anksioznošću (Cowie, 2013).

Menesini i Spiel (2012) izvještavaju kako je doživljavanje nasilja preko interneta povezano s višim nivoom stresa. Isti autori navode da elektronski nasilnici nijesu koristili udpiješne strategije suočavanja sa stresom za razliku od onih koji nijesu bili uključeni u nasilje preko interneta. Ybarra i Mitchell (2004) navode kako žrtve/nasilnici preko interneta imaju najvišu stopu percipiranog stresa u odnosu na druge grupe; žrtve, nasilnike i neuključene.

Istraživanja pokazuju da postoji statistički značajna povezanost između učešća u elektronskom vršnjačkom nasilju i smanjenog samopoštovanja.

Visoko samopoštovanje u djetinjstvu i adolescenciji pokazalo se povezanim s pozitivnim odnosima s vršnjacima (Jackson i Bracken, 1998;) dok se iskustvo doživljavanja vršnjačkog nasilja licem u lice pokazalo povezanim s niskim samopoštovanjem (Brito i Oliveira, 2013; Sesar, 2011). Pri tome nije jasno je li nisko samopoštovanje rizičan faktor ili posljedica doživljenog nasilja. Naime, dok pojedine studije upućuju na povišeno samopoštovanje počinilaca (Salmivalli, Kaukiainen, Kaistaniemi i Lagerspetz, 1999), druge nalaze da je ono niže u odnosu na vršnjake (Jankauskiene i sur., 2008). Malobrojna istraživanja usmjerena na prirodu ovog odnosa u cyberokruženju upućuju na niže samopoštovanje žrtava elektronskog nasilja u odnosu na njihove vršnjake koji ne čine nasilje (Cenat, Herbert, Blais, Lavoie i Guerrier, 2014; Patchin i Hinduja, 2010; Yang i saradnici, 2013), kao i niže samopoštovanje djece koja čine (Patchin i Hinduja, 2010) te one koja istovremeno čine i doživljavaju elektronsko nasilje (Yang i suradnici, 2013).

Mnogi autori smatraju da je za žrtve karakteristično da su sklone povlačenju, obično su preosjetljive, anksiozne i nesigurne, a kada ih neko napada, uglavnom ne reaguju, već se povlače u sebe (Popadić, 2009). Zajedničke osobine za žrtve elektronskog nasilja su depresivnost, nisko samopouzdanje, nedostatak samopoštovanja. Čest je slučaj da određeni fizički nedostatak, recimo, oblik invaliditeta, mucanje, višak kilograma, budu povod da djeca budu na meti nasilnika (Popadić, 2009). Istraživanje rađeno u Velikoj Britaniji pokazuje da su djeca iz marginalnih grupa češće žrtve nasilja, ali i nasilnici (prema Popadić, 2009). Tom prilikom se došlo i do zaključka da deca sa nekim oblikom invaliditeta teže ostvaruju interakciju sa vršnjacima i zato niko ne staje u njihovu zaštitu (Popadić, 2009). Tipično i za žrtve i za počinioce nasilja može biti viši stepen izolacije, poteškoće u interakciji sa vršnjacima, psihološke poteškoće (Görzig & Macháčková, 2015). Prema mišljenju Hokera i Boltona, posljedice nasilja mogu biti internalizovane (emotivne) i eksternalizovane (promene u ponašanju) (Hawker i Boulton prema Popadić, 2009).

Ne reaguju sve žrtve na isti način. Intenzitet reakcija zavisi od njihovih ličnosti i stava koji zauzimaju u tim situacijama. Kod mnogih se ne javljaju ovako prenaplašene reakcije. Pojedine žrtve pokušavaju razgovorom da riješe problem, potraže podršku, prestanu da koriste internet ili blokiraju vršnjake koji vrše nasilje nad njima (Görzig i Macháčková, 2015). U težim slučajevima, oni pate od nesаницe, glavobolje i stomaćnih bolova. Kao posljedice emotivnog pritiska i očaja rezultiraju i određena ponašanja, kao što su mnogobrojni izostanci iz škole (Popadić, 2009). Specifičnost ovog oblika nasilja je ta što ne postoji mjesto na kojem se žrtve osećaju zaštićeno (Ljepava, 2011). U ekstremnim slučajevima, stanju očaja u kojem ne vide izlaz iz začaranog kruga nasilja, djeca mogu da dobiju i suicidalne ideje (Ljepava, 2011). Procjena AP (Associated Press) je da je od 2003.

njene reakcije. Ovakav vid komunikacije čini nasilje u virtuelnom svetu impersonalnim, stoga nasilnici mogu da se izraze na način na koji žele (Popadić, 2009). Kada je o počinocima riječ, Olveus smatra da oni nijesu slabi učenici i neomiljeni u razredu (prema Popadić, 2009). Zapaža se da oni imaju potrebu za dominacijom nad ostalima, da nemaju razvijen osećaj empatije, drski su, ne podnose neuspjeh i skloni su da se rano odaju lošem društvu (Popadić, 2009). Za razliku od Olveusa, drugi autori smatraju da počinoci elektronskog nasilja u odnosu na djecu koja nemaju takve tendencije, manje vole školu i ostvaruju slabije rezultate u njoj (Görzig i Macháčková, 2015).

Kada je u pitanju klasifikacija nasilnika Rigby razlikuje dva tipa nasilnika; reaktivnog i proaktivnog. Prema njemu, prvi se odnosi na agresivnu decu koja potiču iz disfunkcionalnih porodica, a drugi su pasivni, oni se priključuju nasilju (Rigby prema Popadić, 2009). U slučaju elektronskog nasilja, to bi bila djeca koja, posmatrajući uvredljive sadržaje na internetu koji se odnose na žrtvu, riješe da se uključe u proces nasilja, te podrže nasilnika.

Neki od oblika ponašanja na osnovu kojih se može prepoznati potencijalni nasilnik jesu: povlačenje iz društva, osjećaj izolovanosti i odbačenosti, osjećanje da je na meti napada druge djece i nezainteresovanost za školu, nekontrolisani bijes, obrasci impulsivnog ponašanja, vrijeđanja, registrovana nasilna ponašanja, sklonost ka predrasudama, slaba tolerancija na različitosti, korišćenje droga i alkohola (Popadić, 2009).

Istraživanja koja su se bavila proučavanjem uzroka činjenja elektronskog nasilja pokazuju da je jedan od uzroka potreba za dominacijom. Iako je prema nekim istraživanjima želja za dominacijom vezana više za nasilje licem u lice, Internet je još jedno mjesto za dominaciju nad drugima.

Pored toga, zbog toga što internet maltretiranje ne zahteva fizičku snagu, može biti način za pojedince koji se normalno ne bi bavili fizički agresivnim ponašanjem sticati moć i kontrolu nad drugima. Slično kao i tradicionalno nasilje, elektronsko nasilje može biti način na koji pojedinci nastoje da osiguraju viši društveni status, naročito ako nasilništvo na mreži primjećuju vršnjaci. Dešava se da uzrok nasilništva na internetu može biti to što žrtve nasilja licem u lice smatraju internet kao sredstvo da dominiraju nad drugima ili da se osveten svojim nasilnicima kako bi povratili moć i kontrolu. (Pellegrini, 1998.).

Jedan broj istraživača utvrdili su da počinoci nasilja na internetu slični počinocima tradicionalnog nasilja (Smith i sar., 2008), dok neka druga istraživanja predlažu da taj učinak može biti teži (Campbell, 2005) zbog činjenice da se javno poniženje i sramota događa pred neograničenom publikom. Takođe, kada se osoba uživo verbalno napada, ona vjerovatno neće zapamtiti svaku riječ, ali u slučaju pisanja poruke koristeći neki oblik informacijsko-komunikacijske tehnologije, napadnuta osoba svaki put iznova može pročitati šta je nasilnik napisao (Campbell, 2005). S druge strane neki istraživači poput Ortege i sar. (2012) došli su do zaključka su da žrtve nasilja preko internet smatraju da se doživljava manji intenzitet negativnih emocija u odnosu na tradicionalno nasilje. Drugim riječima, oni ističu da neki učenici smatraju da elektronsko nasilje nije toliko ozbiljno kao tradicionalno, da to nije "pravo" nasilje te da može biti zanemareno na način na koji tradicionalno nasilje ne može. Iako postoje nekonzistentni rezultati o posljedicama nasilja preko interneta, većina istraživanja izvijestila je o značajnom uticaju nasilja preko interneta na psihičko zdravlje djece i adolescenata. Helen Cowie (2013) je došla do podataka kako uključenost u nasilje preko interneta dovodi do slabijeg akademskog postignuća. Osim toga, najčešće spominjane posljedice u literaturi su viši nivo depresivnosti, anksioznosti i percipiranog stresa.

Istraživanja su dosljedno pokazala kako je doživljavanje nasilja preko interneta povezano

može ga lako identifikovati kod elektronskog nasilja on je veoma često anoniman. „Sajber nasilnici se uglavnom kriju iza virtuelnih nadimaka i privremenih email adresa čime se otežava mogućnost utvrđivanja njihovog pravog identiteta.“ (Popović-Čitić, 2009:46). Kada je u pitanju elektronsko nasilje ono nije ograničeno ni vremenom ni prostorom. Žrtva je dostupna 24 h na bilo kojem mjestu da se nalazi, za razliku od tradicionalnog nasilja kod kojeg postoji određen prostorni okvir i vremenski period tokom kojeg nasilnici imaju pristup žrtvi. Često se kaže da od sajber nasilnika nema zaštite čak ni unutar zidova sopstvenog doma, koji je tradicionalno mjesto gdje žrtva vršnjačkog nasilja može naći utočište i osjećati se sigurnom. (Patchin, Hinduja, 2006). Za razliku od tradicionalnog nasilja kod elektronskog nasilja publika se stalno može uvećavati. Neželjene poruke, fotografije i video zapisi kada se jednom prosljede u sajber prostor veoma ih je teško uništiti. Mnogi korisnici interneta ih mogu sačuvati u svom telefonu ili računaru i prosljeđivati drugim ljudima. Kada su u pitanju posmatrači nasilja i njihovo uključivanje u isto, može se reći da se oni kod elektronskog nasilja češće odlučuju uključiti u nasilje. (Kowalski i sar., 2008.). To se dešava iz više razloga, a glavni su mogućnost anonimnosti i to što da bi učestvovala u elektronskom nasilju osoba ne mora biti fizički spremnija od žrtve.

-Popadić i Kuzmanović su, na uzorku od 3.786 učenika viših razreda osnovnih škola u Srbiji, 3078 roditelja i 1514 nastavnika našli da je 22% ispitanika izvijestilo da su doživjeli nasilje pozivanjem na mobilni telefon, 18% njih – uznemiravanje na socijalnim mrežama, dok je 12% njih javno komentarisalo svoje poznanike na povređujući način. Od svih učenika 66% iskusilo je bar jedan od oblika sajber nasilja, od kojih je 23% djece samo jednom iskusilo jedan od oblika nasilja, 16% dva oblika, 27% tri ili više vrsta sajber nasilja. (Popadić, D. i Kuzmanović, D. (2013.) Istraživanje koje su u Srbiji sprovedli Žarković i saradnici (2014) pokazuje da se najčešće koriste društvene mreže (Facebook i Snapchat) i mobilne aplikacije.

Istraživanje o nasilju koje je 2018. godine sprovedeno u Crnoj Gori, a za potrebe projekta, pokazuje da je svako peto dijete izloženo nasilju, uglavnom verbalnom, (2006. godine je bilo svako drugo dijete izloženo nasilju). Kada je u pitanju nasilje na internetu, 18,6% učenika srednjih škola je istaklo da je doživjelo taj oblik nasilja u posljednjih mjesec dana.

U istraživanju koje su sprovedli Hrnčić i Lončar (2016) na uzorku od 249 učenika viših razreda osnovnih škola u Pljevljima u Crnoj Gori, pokazalo se da je 13,7% učenika izjavilo da su bili žrtve vršnjačkog sajber nasilja, 12,1% – da su bili njegovi izvršioци, dok je 27,7% učenika odgovorilo da poznaju učenika/učenicu žrtvu vršnjačkog sajber nasilja.

Unicefovo istraživanje u Hrvatskoj je pokazalo da je 34% djece u dobi od 10 do 15 godina doživljavala neki oblik vršnjačkog nasilja putem novih tehnologija 1-2 puta mjesečno ili češće. (Pregrad i saradnici, 2010). Istraživanje koje je Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba i Hrabri telefon pokazalo je da je 12.1% djece doživjelo nasilje na Facebooku, a 9,6% ih se ponašalo nasilno. Svako peto dijete izjavljuje da je nekoliko puta ili često primalo uvredljive poruke ili komentare putem Facebooka, svako drugo je to doživjelo bar jednom, 9% djece priznaje da je to više puta činilo. O svakom četvrtom djetetu su putem Facebooka su širili laži, a 7% djece priznaje da je to i samo činilo (Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Hrabri telefon, 2013).

Prema Buljan Flander i saradnicima (2010) u Hrvatskoj je 18% djece u dobi od 12-14 godina bilo žrtva nekog oblika elektronskog nasilja, a 62% je izjavilo da je nasilnik bio njima poznata osoba ili čak neko iz razreda.

Pokazivanje tehničkih vještina, osjećaj moći i zabava su najčešći motivi elektronskog nasilja. (Kowalski i Giumetti, 2014). Kada je u pitanju tradicionalno nasilje licem u lice u onim a koji čine nasilje bi se možda probudila empatija, ali slučaj sa elektronskim nasiljem je mnogo drugačiji. Naime, tokom elektronskog nasilja nasilnik ne vidi žrtvu i

računari), s ciljem da žrtvama, koje se ne mogu same odbraniti, nanesu bol, povrede ili štetu, (Beran i Li, 2007). Elektronsko nasilje je vrsta zlostavljanja koja se odnosi na akcije izvedene korišćenjem digitalnih tehnologija, sa namjerom ili ciljem da se neko povrijedi direktno ili indirektno. To uključuje širok spektar ponašanja kao što je verbalno zlostavljanje, anonimni i zlobni pozivi, ucjene, dovodjenje žrtve u razne vrste neugodnih situacija kao i ponižavanje nekoga na internetu ili u elektronskim medijima. (Hinduja i Patchin, 2008).

Elektronsko nasilje može da se javi u više oblika i da se odvija putem različitih alata: e-maila, društvenih mreža, mobilnih aplikacija i mobilnih telefona.

Willard govori o oblicima elektronskog nasilja kao što su učestalo slanje uvredljivih i provokativnih poruka (engl. harrasment), svađanje putem elektronskih poruka zasićenih uvredama i vulgarnim sadržajem, predstavljanje pod lažnim imenom, ali ističe i druge oblike elektronskog nasilja, poput namjernog izbacivanja iz online grupe, iznošenja ličnih podataka, tajni ili fotografija koje žrtva nije odobrila, ocrnjivanja i širenja glasina. (Willard, 2007). Ovaj autor ističe i elektronsko uhođenje koje se manifestuje učestalim slanjem prijetećih poruka i uključivanjem u razne društvene mreže na kojima je žrtva aktivna, s ciljem izazivanja osjećaja straha i nesigurnosti. (Isto.). „Veselo šamaranje jedan je od najnovijih oblika vršnjačkog elektroničkog nasilja u kojem nasilnik namjerno ošamari žrtvu, napad snimi i postavi na internet.“ (Kowalski i sur., 2008; prema Popović-Ćitić, 2009). Navedene oblike Vesna Bilić dijeli u tri grupe: uznemiravanje i zastrašivanje, iznošenje neistina i specifične oblike elektronskog nasilja. (Bilić, 2014.).

U relevantnoj pedagoškoj literaturi autori navode više vrsta ovog tipa nasilja:

- a) elektronske poruke koje sadrže vulgarnosti i uvrede, b) slanje prijetećih poruka, c) ocrnjivanje i optuživanje drugog, slanjem glasina i laži, da bi se nekome uništila reputacija ili pokvarili odnosi sa drugima, d) lažno predstavljanje: nasilnici se predstavljaju kao druga osoba (koristeći njen nadimak, šifru i slično), čineći stvari koje toj osobi uništavaju ugled i dovode je u sukob sa drugima, e) namjerno izbacivanje nekoga iz online grupe (foruma, diskusionih lista i sl.), f) indiskrecija – otkrivanje nečijih tajni, podataka i slika koji nisu namijenjeni javnosti (Ortega i sar., 2007).

Određene karakteristike elektronskog nasilja preklapaju se sa karakteristikama tradicionalnog zlostavljanja, interakcija uključuje agresiju, štetne se interakcije ponavljaju te postoji neravnoteža moći. (Kowalski, Limber i Agaston, 2008.). Neki autori smatraju da je elektronsko nasilje samo jedan od oblika tradicionalnog nasilja.

Međutim, iako postoje određene sličnosti, mnogi koji su se bavili istraživanjem ovog fenomena smatraju da su tradicionalno nasilje i nasilje na internetu odvojeni fenomeni. Smith ističe da postoji sedam karakteristika elektronskog nasilja koje ga razlikuju od tradicionalnog nasilja: 1) elektronsko nasilje zavisi od određenog stepena poznavanja tehnologije; 2) to je prvenstveno indirektno nasilje, za razliku od nasilja licem u lice; 3) počinilac obično ne vidi reakciju žrtve; 4) raznolikost uloga posmatrača – posmatrač može biti sa žrtvom ili počinioem ili ni sa jednim ni sa drugim dok se vrši elektronsko nasilje; 5) jedan od motiva tradicionalnog nasilja jeste status stečen pokazivanjem moći nad drugima pred svjedocima, što često nedostaje kod elektronskog nasilja; 6) širina potencijalne publike se povećava, jer sajber nasilje može da dostigne veliku publiku, veću od tradicionalnog nasilja; 7) teško je pobjeći od elektronskog nasilja (nema sigurnog utočišta), jer se žrtvi mogu poslati poruke na njihov telefon ili računar i pristupiti neugodnim komentarima web lokacijama, gdje god se nalaze. (Smith, 2012). Većina autora se slaže oko tri osnovne karakteristike elektronskog nasilja. To su: anonimnost, dostupnost žrtve i beskonačna publika. Za razliku od tradicionalnog vršnjačkog nasilja u kojem žrtva poznaje nasilnika,

iz zajedničkih aktivnosti razreda ili dječije grupe, kao i ignorisanje (Knjaz, 2008). "Psihičko nasilje je najteže prepoznati, jer se njegove posljedice ispoljavaju tek poslije sistemskog zlostavljanja u dužem periodu i, nažalost, na dijete ostavljaju trajne posljedice." (Šuman, 2017:32).

Socijalno nasilje povezano je sa različitim oblicima života i rada u školi. Učenici se svakodnevno nalaze u nastavnom procesu sa naglašenim interpersonalnim odnosima, izletima, ekskurzijama, raznim školskim situacijama u kojima se često ispoljavaju različiti oblici emocionalnog nasilja kojim se želi isključiti ili bar izolovati pojedini učenik iz određene socijalne grupe.

Seksualno nasilje podrazumijeva svaki vid verbalnog, gestovnog ili fizičkog kontakta sa seksualnim sadržajem, sa ciljem uznemiravanja i namjernog nanošenja fizičke ili duševne boli i sramote djetetu.

Kulturni oblik nasilja ispoljava se u školi kroz različite oblike negiranja ili omalovažavanja drugog učenika na nacionalnoj, religijskoj i kulturnoj osnovi.

Ekonomsko nasilje se manifestuje kroz različite oblike oduzimanja ili iznuđivanja novca, otimanjem džeparca, novca namijenjenog za užinu, oduzimanjem ili uništavanjem školskog pribora, krađa. (Branković, 2010).

Prethodno navedenim oblicima vršnjačkog nasilja, u posljednje vrijeme se dodaje *elektronsko nasilje*, "kao izuzetno moćan, opasan i relativno specifičan oblik nasilništva, posredstvom virtuelnih komunikacija. U savremenom svijetu elektronske komunikacije se sve intenzivnije koriste u realnom i odloženom vremenu, ne samo u poslovne svrhe, već zaprepasujuće često i za bezobzirno, perfidno i prikrveno vršnjačko nasilništvo." (Mijanović, 2018:142). Cyberbylling je posebno izražen na društvenim mrežama poput Facebooka, Twitera i slično (Kušić, 2010).

Posredstvom elektronske visokosofisticirane tehnologije, žrtve mogu biti kontinuirano uznemiravane, maltretirane, zastrašivane, ucjenjivane, ogovarane i na druge načine personalno kompromitovane (Smith, i sar., 2008). Značajno je istaći da elektronsko nasilje, kao i svi drugi oblici nasilništva, ima zajednički cilj – sračunat na svjesno i kontinuirano nanošenje štete, duševnih i drugih bolova, te socijalnu izolaciju žrtve. Uznemiravanja, pa i teška elektronska zlostavljanja, danas su sve intenzivnija i beskrupuloznija, sa gotovo nepredvidivim posljedicama po žrtvu, njenu privatnost i lični integritet.

Za *elektronsko nasilje* se koristi nekoliko naziva: *cyberbullying*, online nasilje, internetsko nasilje, virtuelno nasilje ili digitalno nasilje (Popović-Čitić, 2009). Vršnjačko elektronsko nasilje u početku je bilo teško definisati zbog složenih oblika koje ovakva vrsta nasilja obuhvata. (Dooley i sar. 2009.). Popović-Čitić definiše elektronsko nasilje kao poseban oblik vršnjačkog nasilja koje se odvija posredovanjem informacijsko-komunikacijskih tehnologija, prije svega računara i mobilnih telefona. (Popović-Čitić, 2009:44). *Cyberbullying* uključuje „poticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima te širenje nasilnih i uvredljivih komentara“ (Buljan Flander i sar. 2010: 12). Osim toga, može uključivati i „slanje okrutnih, zlobnih, katkad i prijetećih poruka, kao i kreiranje internetskih stranica koje sadrže priče, crteže, slike i šale na račun vršnjaka“ (Isto:12). Elektronsko nasilje je agresivna i namjerna aktivnost pojedinca ili grupe koja se vrši uz pomoć elektronskih oblika komuniciranja, repetitivno i tokom dužeg vremena nad žrtvom koja se ne može braniti. (Smith i sar. 2008, prema Dooley i sar., 2009: 182). Elektronsko nasilje se najčešće definiše kao više puta ponavljano, namjerno neprijateljsko i nasilno ponašanje, koje vrše pojedinci ili grupe, demonstrirajući svoju moć, korišćenjem različitih elektronskih uređaja (mobilni pametni telefoni,

pozitivne stvari. Međutim, pored pozitivnih strana razvoja elektronskih komunikacija, postoje i one manje dobre. Mnogo je bitno naučiti mlade ljude, a osobito djecu da internet i mobilnu tehnologiju koriste na bezbjedan način. U suprotnom se može desiti da dođe do negativnih posljedica korišćenja istih. Jedna od negativnih strana korišćenja savremene elektronske tehnologije jeste jedan od novih oblika vršnjačkog nasilja – elektronsko nasilje.

Postoji opšta saglasnost u pogledu toga da škole predstavljaju mjesto gdje se često prepoznaju razni oblici nasilja. Važno je da djeca i mladi ljudi imaju priliku da razgovaraju sa odraslom osobom od povjerenja. Takođe treba da znaju šta da urade ako neki njihov prijatelj trpi bilo koji oblik nasilja. U *Strategiji za prevenciju i zaštitu djece od nasilja u Crnoj Gori (2017-2021)*, ističe se da je potrebno ojačati napore na suzbijanju vršnjačkog nasilja. "Djeca u Crnoj Gori omogućen je širok pristup internetu, čime stiču vrijedne digitalne vještine, ali su ujedno i više izložena neprijatnim iskustvima, neprimjerenim sadržajima i zloupotrebama". (<http://www.minradiss.gov.me>). U istom dokumentu se ističe da je neophodno informisati djecu o načinima na koje oni sami mogu da se nose s različitim rizicima na internetu, a škole ovdje imaju značajnu ulogu

Sprečavanje nasilja nad djecom i njihova zaštita od nasilja predstavlja najvažniji cilj prilikom razrade zakona i strategija u jednoj zemlji. Zato je Crna Gora za svoje prioritete ciljeve postavila stvaranje uslova koji su prihvatljivi za optimalan rast i razvoj djece, uključujući i ulaganje u roditeljske kompetencije, korišćenje praksi zasnovanih na čvrstim pokazateljima i intervencije čiji je cilj zaštita svakog djeteta. Tu je poseban akcenat stavljen na preventivne i edukativne programe, radionice i projekte za prevenciju nasilja, razvijanje socio-emocionalnih vještina, organizovanje istraživanja na temu vršnjačkog nasilja...

Shodno tome, jasno se ističe potreba istraživanja elektronskog nasilja među djecom kao novog oblika vršnjačkog nasilja. U ovom doktorskom radu će se proučavati tri ključne stvari vezane za ovaj fenomen. Naime, govoriće se o oblicima vršnjačkog nasilja sa posebnim naglaskom na oblike elektronskog nasilja među srednjoškolcima. Sljedeći segment rada fokusiraće se na zastupljenost elektronskog nasilja u srednjim školama u Crnoj Gori. Imajući u vidu već naglašenu aktuelnost ove problematike, detaljno će se proučiti njena učestalost kao i uzroci iste. U radu će se naročita pažnja usmjeriti na pronalaženje načina i strategija za prevenciju elektronskog nasilja među srednjoškolskom populacijom u Crnoj Gori.

- Kao najčešći oblici nasilja pominju se: fizičko nasilje, verbalno nasilje, emocionalno nasilje, socijalno nasilje, seksualno nasilje, kulturno i ekonomsko nasilje.

Pod vršnjačkim nasiljem podrazumijevamo sljedeća ponašanja:

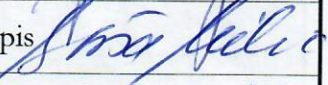
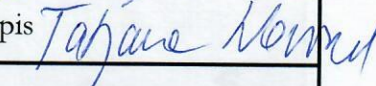
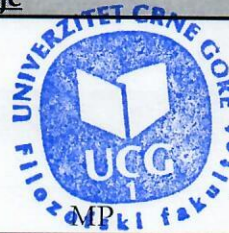
Namjerno uzrokovani *fizički napad* u bilo kojem obliku, na primjer udaranje, guranje, gađanje, šamaranje, čupanje, zaključavanje, napad različitim predmetima, pljuvanje i slično, bez obzira da li je kod napadnutog djeteta nastupila fizička povreda. Za ovaj oblik nasilja karakteristična je upotreba fizičke sile da bi se drugoj osobi nanijela bol ili povreda.

Verbalno nasilje je nasilje koje je zastupljeno u školi čak i kod djece najmlađeg školskog uzrasta, koje se često sprovodi radi omalovažavanja fizičkog izgleda ili drugih fizičkih karakteristika. Učenici koriste uvrijedljive riječi kako bi vrijeđali, zadirkivali, ismijavali, nazivali pogrđnim imenima. Ovakav vid nasilja zastupljeniji je u školi od drugih oblika nasilja.

Psihičko i emocionalno nasilje prouzrokovano ponavljanim ili trajnim negativnim postupcima od strane jednog djeteta ili više njih. Negativni postupci su: ogovaranje, nazivanje pogrđnim imenima, ismijavanje, zastrašivanje, ruganje, namjerno zanemarivanje i isključivanje iz grupe kojoj pripada ili isključivanje i zabranjivanje učestvovanja u različitim aktivnostima, sa ciljem nanošenja patnje ili bola. Psihičko zlostavljanje podrazumijeva namjerno isključivanje žrtve

OCJENA PODOBNOSTI DOKTORSKE TEZE I KANDIDATA

OPŠTI PODACI O DOKTORANDU	
Titula, ime i prezime	Mr Marija Draganić
Fakultet	Filozofski fakultet
Studijski program	Pedagogija
Broj indeksa	1/13
Podaci o magistarskom radu	(Podsticanje darovitih učenika u osnovnim školama vaspitno-obrazovnog sistema Crne Gore, Opšta pedagogija, Filozofski fakultet, 2013. godina, prosječna ocjena: 10,00 (A).
NASLOV PREDLOŽENE TEME	
Na službenom jeziku	Oblici, zastupljenost i prevencija elektronskog nasilja među srednjoškolskom populacijom u Crnoj Gori
Na engleskom jeziku	<i>Forms, prevalence and prevention of electronic violence among secondary school population in Montenegro</i>
Datum prihvatanja teme i kandidata na sjednici Vijeća organizacione jedinice	11.11.2019.godine
Naučna oblast doktorske disertacije	Opšta pedagogija
Za navedenu oblast matični su sljedeći fakulteti	
Filozofski fakultet	
A. IZVJEŠTAJ SA JAVNE ODBRANE POLAZNIH ISTRAŽIVANJA DOKTORSKE DISERTACIJE	
Javna odbrana polaznih istraživanja organizovana je na Filozofskom fakultetu u Nikšiću 25.12.2019. godine. Kandidatkinja je obrazložila temu, predstavila rezultate polaznih istraživanja, izložila detaljan istraživački program, cilj, hipoteze, metodologiju i očekivani naučni doprinos. Komisiji su predstavljeni i preliminarna struktura rada kao i kratak teorijski pregled rada po poglavljima. Nakon izlaganja kandidatkinje, uslijedila su pitanja, sugestije i diskusija sa članovima Komisije.	
B. OCJENA PODOBNOSTI TEME DOKTORSKE DISERTACIJE	
B1. Obrazloženje teme Kandidatkinja je sistematično i temeljno obrazložila temu. Izložila je pregled dosadašnjih istraživanja na temu vršnjačkog elektronskog nasilja. Dala je uvid u teorijski okvir disertacije po poglavljima. Na kraju je sistematično i detaljno izložila istraživački program doktorske disertacije. - Vršnjačko nasilje je vrlo česta pojava i posljednjih godina se stavlja u fokus istraživanja. Ispoljava se u više oblika, od kojih je među najnovijim elektronsko nasilje. Brzi razvoj interneta i sa njim povezanih modernih tehnologija i komunikacionih uređaja (računara, pametnih mobilnih telefona, tableta) uticao je na nastanak informatičkog društva u kojem su mogućnosti za komunikaciju, razmjenu informacija, povezivanje, nastanak i održavanje socijalnih veza veoma unaprijeđene. Korišćenje novih tehnologija omogućava brže dolaženje do informacija, lakše učenje, razvoj sposobnosti, bolje mogućnosti za obrazovanje, podsticanje razvoja brojnih talenata, lakše ostvarivanje kontakata i brojne druge	

Prijedlog izmjene naslova		
-		
Prijedlog promjene mentora i/ili imenovanje drugog mentora		
-		
Planirana odbrana doktorske disertacije		
2021. godina, prvi semestar		
Izdvojeno mišljenje		
-		
Napomena		
-		
ZAKLJUČAK		
Predložena tema po svom sadržaju odgovara nivou doktorskih studija.	DA	NE
Tema je originalan naučno-istraživački rad koji odgovara međunarodnim kriterijumima kvaliteta disertacije.	DA	NE
Kandidat može na osnovu sopstvenog akademskog kvaliteta i stečenog znanja da uz adekvatno mentorsko vođenje realizuje postavljeni cilj i dokaže hipoteze.	DA	NE
Komisija za ocjenu podobnosti teme i kandidata		
Prof.dr Vučina Zorić, Univerzitet Crne Gore, Crna Gora, predsjednik Komisije	Potpis	
Prof.dr Saša Milić, Univerzitet Crne Gore, Crna Gora, predsjednik Komisije, mentor	Potpis	
Prof.dr Tatjana Novović, Univerzitet Crne Gore, Crna Gora, predsjednik Komisije, član komisije	Potpis	
U Nikšiću,		
30.01.2020.godine		
		 DEKAN

PRILOG

PITANJA KOMISIJE ZA OCJENU PODOBNOSTI DOKTORSKE TEZE I KANDIDATA	
(Titula, ime i prezime predsjednika komisije)	
(Titula, ime i prezime člana komisije)	
(Titula, ime i prezime člana komisije)	
(Titula, ime i prezime člana komisije)	
(Titula, ime i prezime člana komisije)	
PITANJA PUBLIKE DATA U PISANOJ FORMI	
(Ime i prezime)	
(Ime i prezime)	
(Ime i prezime)	
ZNAČAJNI KOMENTARI	